

PREDAVANJE 6.

ETIKA L.T.

3.4 Stavovi renesansnih* mislilaca o moralu

- Renesansa – razdoblje s kraja Srednjeg i početka Novog veka, dao je (za relativno kratak period) velik broj značajnih mislilaca, među kojima su najznačajniji:
 - Leonardo da Vinči (1452-1519), svestrana i genijalna ličnost (slikar, vajar, arhitekta, matematičar, prirodnjak, anatom, geolog, balističar i dr.);
 - Đovani Bokačo (1313-1375), koji u svom delu „Dekameron“ ustaje protiv srednjovekovne mistike i asketizma;
 - Piko de la Mirandola (1463-1494), filozof prirode i humanističkog individualizma;
 - Erazmo Roterdamski (1467-1536), autor čuvenog dela (satire) „Pohvala gluposti“ u kome ismeva filozofe – sholastičare i sveštenstvo;
 - Fransoa Rable (1494-1553), pisac satiričnog filozofskog romana „Gargantua i Pantagruel“ u kome ustaje protiv licimernog sholastičkog morala;

*Renesansa (fr. Renaissance- obnova, preporod, procvat, uskrsnuće)- ponovno rađanje, preporod klasične starine, slobodnog i stvaralačkog duha, a pod uticajem klasične (antičke) književnosti, umetnosti i filozofije. Ovaj pokret najpre se javio u Italiji oko 1350. god., odakle se proširio po čitavoj Srednjoj i Zapadnoj Evropi, i održao se sve do početka XVII v. Obeležja Renesanse: odbacivanje autoriteta, obraćanje stvarnom životu i iskustvu, poverenje u sopstveni razum, negovanje mašte pod uticajem prirodnih nauka i dr.

- Mišel Montenj (1533-1592), filozof – moralista, koji stoičarske i epikurejske ideje nadograđuje u duhu humanizma i individualizma. Njegov etički ideal je vedro spokojstvo, mirno uživanje u prirodnim, duhovnim i fizičkim radostima. Ukratko – život u skladu sa prirodom.
- Đardano Bruno (1548-1600), filozof dominikanac*, a po orijentaciji materijalist, ali nedosledan, jer zagovara panteizam**, postojanje tzv. „kosmičke duše“ i opšte oduhovljenosti prirode, zbog čega je osuđen kao jeretik i spaljen na lomači;
 - Nikola Kopernik (1473-1543), veliki astronom i protagonist heliocentričnog sistema sveta;
 - Tomas Mor (1478-1535), engleski humanist, autor dela „Utopija“ u kome propagira jednakost među ljudima, dajući sliku idealnog društva (utopijski socijalizam); Optužen za „veleizdaju“ i pogubljen;

*Dominikanac, pripadnik katoličkog „prosjačkog“ reda sv. Dominika, osnovanog u Francuskoj 1215. g., koji zagovara strogu disciplinu i progon jeretika.

**Panteizam (grč. pan =sve i theos =bog)- učenje da je sve bog, tj. da svet i bog nisu dva podeljena bitka. Ovaj termin je oblikovao Džon Toland, 1705.g. u delu Panteistikon.

- Nastavljač Morovog dela u Italiji – Tomazo Kampanela (1568-1639), po ugledu na Platonovu „Državu“ izložio je u delu „Grad sunca“ viziju idealne (socijalističko – utopističke) hrišćanske države;
- Nikolo Makijeveli (1469-1527), državnik, istoričar, pesnik, vojni pisac, ističe da je interes pokretačka sila istorije, a sticanje ili čuvanje privatne svojine predstavlja najmoćniji od čovekovih interesa. Osim ove ideje Makijeveli u delu „Vladalac“ savetuje vladare da se u borbi za ostvarivanje političkih interesa ne drže nikakvih zakona i da koriste sva efikasna sredstva. Ova doktrina poznata je kao makijavelizam, tj. cilj opravdava sredstva.
- Etičke poglede humanizma sistematise i uobličava Lorenzo Vala (1407-1457) u delu „O uživanju kao pravom dobru“, čime se približava Epikuru. Glavna ideja L.V. je da je težnja za zadovoljstvom prirodna težnja i da nema nemoralnih uživanja. U skladu sa vrlinom je, dakle, ono što vodi uživanju. Interesi ljudi su sekundarni u odnosu na vlastite koji su primarni. O interesima drugih valja voditi računa samo ukoliko stoje u vezi sa ličnim zadovoljstvima. Ovaj koncept je etički individualizam.

Renesansna misao u odnosu prema životinjama.

- Norme u pogledu odnosa čoveka (i društva) prema životinjama izgrađene u prethodnim istorijskim epohama nisu bitnije izmenjene ni u epohi renesanse.
- Štaviše, zahvaljujući razvoju prirodnih nauka i posebno medicine, eksperimenti na životinjama postali su masovni, što je za posledice imalo njihovo intenzivno zlostavljanje i masovno usmrćivanje. Pošto su svetovne vlasti zabranjivale eksperimente na ljudima „životinje su platile bolnu cenu nauke“. (Paunović, str.21).
- Jedan od retkih mislilaca koji je imao negativan stav prema zlostavljanju životinja, Leonardo da Vinči, vršio je eksperimente na ljudskim leševima, zbog čega je bio prognan iz Rima. Ovakav stav da Vinči, prema Paunoviću, izrazio je iskazom:
- „Ja sam se odrekao mesa još u ranoj mladosti i doći će vreme kada će ljudi kao ja gledati na ubistvo životinja, kao što sada gledaju na ubistvo čoveka“ (2004, str.21).

■ Da Vinčijev stav nije (budući u to vreme usamljen) mogao proizvesti neke bitnije promene, jer uskoro potom, *Rene Dekart* (1596-1650), rodonačelnik evropske filozofije Novog veka u svojoj racionalističkoj doktrini smatra da je čovek kao razumno biće superioran u odnosu na sve ostale životinje*. On na taj način, u skladu sa hrišćanskom doktrinom, uzdiže čoveka kao jedino biće besmrtne duše. To ne znači da Dekart ovim stavom opravdava okrutnost prema životinjama.

* Dekart ističe da životinje nemaju dušu, svest i osećanja, nemaju razum i ne mogu da govore, pa stoga se ni najsvremeniji majmun ni papagaj ne mogu izjednačiti s najglupljim detetom.

3.5. Novovekovna etička misao

- -Razvoj društvenih odnosa, sredstava za proizvodnju, nauke, tehnike i tehnologije u epohi Renesanse i raniji pronalazak štamparije (Gutenberg, XV v.) bili su uzročno-posledično povezani sa razvojem filozofske (pa time i etičke) misli u Novom veku. Tada počinju da se razvijaju i one grane znanja koje su bile neposredno vezane za novu društvenu praksu: hidrostatika, mehanika, optika, astronomija i dr. Ovo se najpre događa u tada najrazvijenijoj evropskoj državi- Engleskoj u drugoj polovini XVI veka i kasnije. U tom kontekstu su stvarani uslovi za pojavu novovekovne filozofije, čiji su počeci vezani za učenja engleskih mislilaca materijalista*.
- Tomas Hobs, kao zastupnik naturalističke eudijamonističke etike, poricao je vanzemaljske natprirodne moralne norme i zakone. Po Hobsu čovek je po prirodi egoist i okrenut protiv drugog (homo homini lupus est), a sve forme altruizma su samo izdanci egoizma, pa nisu primarni, već su izvedeni (sekundarni).

* Među većim brojem engleskih filozofa materijalista posebno su značajni Frensis Bekon (1561-1626 g.), rodonačelnik ovog pravca i Tomas Hobs (1588-1679), kao najistaknutiji etičar engleskog materijalizma (filozofskog pogleda po kom je materija primarna a svest i mišljenje sekundarni. Suprotno: idealizam).

■

- U osnovi toga je nagon za samoodržanjem, kao izvorni prirodni motiv koji kao krajnju konsekvencu ima potrebu za moći i vlasti, što je uslov da čovek ispuni svoje ciljeve, ali i da može biti od pomoći drugima. Pošto Hobs nije individualist on utvrđuje kriterijum za opšte i obavezne moralne norme- a to je državno ustrojstvo društva, tj. da se na državu prenesu sva prava i da državna vlast određuje „meru prava i slobode u svemu“. (Prema: Pavićević, str. 262). Ovakvo shvatanje označava se kao racionalni egoizam.

- Hobsovom racionalnom egoizmu, suprotstavlja se Džon Lok (1632-1704), koji negira stanje u kome je „čovek čoveku vuk“, kao prirodno, već je to sloboda i jednakost. Lok je empirist* i kao takav, zastupa senzualističke** ideje u etici. Čime negira postojanje urođenih moralnih ideja. Dobro, po Loku je ono što je u stanju da uveća zadovoljstvo, da umanji patnju, kao i da nas sačuva od kakvog zla. Zlo je ono što je u stanju da umanji zadovoljstvo ili da nas liši kakvog dobra. Dobro i zlo nisu apsolutni ni urođeni principi, već su zadovoljstvo i patnja, kao kriterijumi dobra i zla, proste ideje, stečene čulima, a jedini način da se one spoznaju je iskustvo.

- *Empirist (grč.empiria= iskustvo)- filozof koji sveukupnost teorijske i praktične izgrađenosti izvodi iz iskustva.

- **Senzualizam (lat. sesus= oset)- spoznajno teorijski pravac koji svekoliko saznanje tumači isključivo kao rezultat opažanja.

■ Lokov savremenik, Holandanin Baruh Benediktus de Spinoza (1632-1677), u delu „Etika“ suprotstavlja se Hobsovom stavu o supremaciji državne vlasti, mada priznaje značaj državnog ustrojstva društva. Spinoza se zalaže za demokratsku organizaciju države (koja najviše liči prirodnom stanju). Kao filozof racionalist Spinoza u svojoj etičkoj teoriji polazi od stvarnosnih suština i pretvara ih u etičke norme. On, s tim u vezi, ističe da u prirodi nema ni dobra ni zla ni savršenstva ni nesavršenstva, već te pojmove stvaraju ljudi kao uzore o ljudskoj prirodi prema kojima onda mere, ocenjuju pojedine stvari i svoje osobine kao dobre ili rđave (Prema: Pavićević, str. 273). Prva čovekova vrlina je u naporu za samoodržavanjem. Dobro je, dakle, ono što pomaže samoodržanju i aktivnosti čoveka, odnosno uvećava moć njegovog delanja, a zlo- ono što tom naporu šteti. Kao racionalist, Spinoza ističe da čovek treba da dela „po zakonima svoje prirode“, tako što razum uviđa stvari i prevladava afekte koji ga čine zavisni od spoljašnje situacije. Razum, po Spinozi, pomaže da se shvati da nam ništa nije korisnije od drugog čoveka, pa da ne treba težiti ni za čim što ne bismo želeli i ostalim ljudima (isti izvor, str. 277). Naime, nikoga ne treba mrzeti, nikome se ne podsmevati, ni na koga se ne ljutiti, nikome ne zavidetati, zadovoljavati se onim što se ima, pomagati bližnjem (ne iz sažaljenja, pristrasnosti ili sujeverja, već po samom uputu razuma).

Etički pogled Spinoze karakterišu i neki stoičarski principi, što proizilazi iz stava po kome čovek, u najvišoj intelektualnoj spoznaji, kad je preovladao afekte, nalazi u sebi mir, sigurnost i moralnu ravnotežu.

- Francuski filozofi XVII veka, čiji je najistaknutiji predstavnik (pominjani) Rene Dekart (koji se nije direktno bavio etičkim pitanjima*), su dali značajan doprinos daljem razvoju filozofske misli afirmacijom novih prirodnih nauka na osnovama antisholastike. Većina ovih filozofa nije se ozbiljnije (poput Dekarta) bavila etičkim promišljanjima. Izuzetak su bili jansenisti, Gansendi i Sent-Evermon.

- *Interesantno je Dekratovo poređenje čoveka i životinje, koje može imati etičke implikacije. Naime, on je tvrdio da je životinja „neoduhovljena mašina“, a da je čovek, posmatrano sa aspekta telesne građe takođe „složena mašina“, ali se od životinje razlikuje po tome što ima dušu.

Jansenisti (opati Arno i Sen-Siran), struja (po socijalnoj suštini i moralno-političkoj usmerenosti) srodna engleskom puritanizmu*, koja propoveda etički rigorizam i izobličavanje poročnosti i raspojasanosti društvenih vrhova i njihovih advokata-jezuita**.

Pjer Gasendi (1592-1655), francuski filozof-materijalist (astronom i prirodnjak) čiji pogled na svet karakteriše kombinacija materijalizma sa hrišćanskom ortodoksijom.*** Njegovo učenje o moralu je u skladu sa Epikurovim pogledima. Gasendi definiše etiku kao veštinu postupanja u skladu sa vrlinama. Vrlina se po Gasendiju, temelji na koristi koju pruža zadovoljstvo. Postupanje treba da predstavlja klonjenje od patnje (koja proističe iz poremećaja normalnog stanja organizma) i težnja ka zadovoljstvu (koje proističe iz uspostavljanja normalnog stanja organizma).

*Puritanizam (lat. purus= čist)- čistunstvo, crkveni pravac protestanata, proizišao iz Kalvinove reformacije (XVI v.). Etičke ideje: apsolutna čistoća motiva u ljudskom delovanju, a naglašeni idealizam odražava nerealnu koncepciju čoveka u moralnom ocenjivanju i suđenju.

**Jezuit (lat.= isusovac)- član monaškog reda koji je 1534. God. osnovao španski plemić Lojola, s a zadatkom da vodi borbu protiv reformacije i svih protivnika katoličke crkve (pren. znač.- podmukao čovek, licemer)

***Ortodoksija (grč. pravoverje)- puna saglasnost s učenjem, čvrstvo dogmatsko zastupanje određenih stavova u nauci, filozofiji, religiji. Suprotno: heterodoksija (grč. heteros= drugi i doksa= mišljenje)- drugačije mišljenje, drugačije verovanje, jeres.

■ Gasendi, dakle, razrađuje Epikurove etičke poglede, nasuprot licemernom moralu katolicizma. Etička maksima iz Biblije: „ne čini drugima ono što ne želiš da oni čine tebi“ je, po Gasendiju, osnov društvenih odnosa među ljudima. Ali pošto je bog stvorio čoveka sa određenim društvenim naklonostima, on mu je prepustio da dela u skladu sa poretkom koji vlada u prirodi. Na tome Gasendi zasniva svoju teoriju prirodnog prava*, sa kojom su bliski i njegovi pogledi na postanak države putem društvenog ugovora. Ove ideje su u tadašnjem naučno svetu već bile poznate iz dela Grocijusa i Hobsa.

*Ideja prirodnog prava potiče iz antičke filozofije (sofisti, Aristotel), a razrađuje se u novovekovnoj filozofiji (Grocijus, Hobs, Spinoza, Ruso). Teorija prirodnog prava obuhvata ova polazišta

-sloboda svakog čoveka da upotrebi svoju vlastitu snagu kako hoće za očuvanje prirode, tj. života (Hobs);

-prirodno pravo čine prirodni zakoni svakog pojedinca za koga je prirodno određeno da postoji i radi na određeni način. Ono za svakog pojedinca dopire dokle i njegova moć (Spinoza);

-prirodno pravo je neograničeno pravo čoveka na sve što može postići, jer je on od prirode slobodan i može pristati i odupreti se prirodi, a njegova sloboda ograničena jedino snagom (Ruso).

Prirodno pravo je proizvod „pravog“ razuma i razum je njegova bit. Ono je vezano za postojanje prirodnog stanja. Njime su obuhvaćena urođena prava čoveka i to: pravo na život i slobodu, pravo na vlasništvo i obaveza poštovanja društvenog ugovora.

■ Šarl Sent- Evermon (1613-1703), mislilac, indiferentan prema religiji (u svom intelektualnom profilu napisao je da je „podjednako daleko od sujeverja koliko od bezbožnosti“). Sent-Evermon se zalaže za versku toleranciju. Izjašnjava se za „hrišćanski“ moral, ali pod uslovom da taj moral ne dopušta „ni strogost, ni raspuštenost“. Kako ističe, takav moral nalazi kod Epikura, a bez kolebanja proglašava uživanje za osnovni princip morala.

■ Najzačajniji filozof druge polovine XVII i početka XVIII v. bio je Gotfrid Vilhelm Lajbnic (1646-1716.g.). Bio je filozof racionalist, ali i svestrani naučnik (matematičar, fizičar, biolog, istoričar, tvorac pravnih teorija, inovator). Njegovo učenje o moralu predstavlja pokušaj kompromisa „prirodnog prava“ sa teološkim moralnim dogmama. Po Lajbnicu glavni izvor zla je nesavršenstvo sveta. S tim u vezi Lajbnic razlikuje fizičko zlo (nevolje razumnih bića) i moralno zlo (rezultat ljudske volje ili greha). Čovekova odgovornost temelji se na slobodi volje: „Sloboda ostaje nepovrediva, pa ma koliko velika bila ljudska pokvarenost...ona je izuzeta od nužnosti i prinuđenosti.“ (Prema: Aleksandrov i sar. Istorija filozofije, II tom, str. 216).

- Lajbnic pokušava da opravda boga za nesavršeni svet koji je stvorio (teodiceja*). On, s tim u vezi, ističe da je stvoreni svet najbolji od svih mogućih svetova. Zlo je neizbežan saputnik i uslov dobra. Pa je po Lajbnicu u takvom svetu sve pa i zlo najbolje.
- Etička misao francuskih prosvetitelja, tj. filozofa XVIII veka, koji su pružili značajan doprinos francuskoj buržoaskoj revoluciji (1789.god) iznedrila je veliki broj mislilaca, od kojih su doprinos filozofiji morala pružili: Volter, Ruso i materijalisti (Holbah, Lametri i Hervecijus).
- Fransoa Mari Arue (pseudonim- Volter) (1694-1778 god.), jedan od protagonosta francuske prosvete i borac protiv feudalno-apsolutističkog poretka, poriče urođene moralne ideje. Kriterijum moralnih postupaka, po Volteru, je njihov sklad sa društvenim dobrom, a glavni motiv etike je princip društvene koristi. Po Volteru dobro i zlo, vrlina i porok ne postoje sami po sebi, već u odnosu na ljude (konkretne društvene okolnosti), jer ono što se smatra za vrlinu na jednom mestu može biti porok na drugom mestu.

*Teodiceja (grč. theos= bog i dice=pravo, opravdanje)- opravdanje boga nasuprot postojećem zlu i težnja da se bog shvati kao uzročnik svega što je lepo i dobro, a da se zlo u svetu ne shvata kao protivrečnost ideji savršenstva božanstva. Pojam teodicije u filozofiju je uveo Lajbnic, 1710. god.

■ Ovo učenje o relativnosti moralnih normi, kako smatraju neki autori, ne znači etički relativizam, već kritiku „prividne nepokolebljivosti, apsolutnosti, preživelih reakcionarnih normi etike...“ (Aleksandrov, II tom, str. 311). U tom kontekstu, učenje o relativnosti moralnih normi, kao i proglašavanje društvene koristi za kriterijum morala „bili su upereni u prvom redu protiv feudalnog morala...“ (isti izvor, str. 310). Ono što je karakteristično za Volterovu etiku je negiranje njenog vanzemaljskog (natprirodnog) porekla i afirmaciju ovozemaljske ljudske, društvene suštine morala.

■ Žan Žak Ruso (1712-1778 god) kritičar civilizacije svog doba i zagovornik povratka prirodi i društvenog ugovora (dela: O poreklu nejednakosti ljudi, Nova Eloiza, Ispovesti, Društveni ugovor, Emil- o vaspitanju). Društvo svog vremena Ruso je okarakterisao kao civilizaciju nejednakosti, pa je pitanje jednakosti najaktuelniji problem toga doba. Nejednakost među ljudima je fizičkog (razlike u starosti, zdravlju i sl.) i političkog (privilegije jednih na štetu drugih ljudi) karaktera. Politička nejednakost nije, po Rusou, uvek postojala (u prvobitnom periodu čovečanstva vladalo je „prirodno stanje“, a ljudi su bili jednaki, jer nisu bili u stanju zavisnosti od drugog, nisu imali privatne svojine, a krasila ih je moralna nepokvarenost). Da bi se jednakost ponovo uspostavila Ruso zagovara povratak prirodi i uspostavljanje „prirodnog prava“.

Francuski prosvetitelji- materijalisti XVIII veka.

- Pol Holbah (1723-1789 god.), Žilijen Ofre de Lametri (1709-1751 god.) i Klod Adrijan Helvecijus (1715-1771 god.), poput Hobsa zastupaju naturalistička, racionalistička i individualistička shvatanja o poreklu morala, kao i utilitarističko* poimanje kriterijuma moralnosti. Po njima, moralni principi i vrline potiču iz iskustva i proračunavanja kako bi se što bolje ostvarili lični interes i lična sreća. Dobro shvaćen lični interes je pokretač moralnih dela i izgrađivač moralnih vrlina. Ovo Holbahovo gledište dalje razvija Helvecijus, koji poput Hobsa u svakoj altruističkoj osobini vidi samo modifikaciju egoizma, tj. put za ostvarivanje ličnih interesa i afirmaciju lične sreće. Po njemu je dobročinstvo, kao i bogatstvo, zapravo moć. Po tome je Helvecije preteča Ničea („Volja za moć“). Ovi mislioci važnost pridaju i društvenom interesu i zalažu se za takvo uređenje društva u kome ovi interesi neće biti u sukobu, već će biti usklađeni, a uslovi za to su: dobri zakoni, prosvećeni ljudi i upravljači, iskorenjeno sujeverje, pravedna raspodela i privatna svojina, kao osnova društva. Pored toga, Lametri ističe prava i potrebe čoveka za srećnim i zadovoljnim životom. Svojom teorijom o „razumnom egoisti“ vršili su jak uticaj na engleske utilitariste Bentama i Mila.

*Utilitarizam (lat. utilis= koristan)- filozofsko gledište korisnosti, etički pravac koji smatra da je svrha čovekovog delanja korist i blagostanje bilo pojedinca, bilo društvene zajednice.

**HVALA NA
PAŽNJI**